İlk Dönem Mizah Gazetelerinde Türkçe Hassasiyeti

Dr. Derya Kılıçkaya
Okutman
Kocaeli Üniversitesi
Türk Dili Bölümü
derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr

Özet

1870'li yıllarda İstanbul'da yayımlanan ilk dönem mizah gazeteleri, Türkçe hassasiyeti olan, gerektiğinde bu uğurda tavrını koyabilen yayınlardır. Bu yayınlar, dilimizin kıymetini bilmeyen, Türkçeyi bozmaya çalışanlara alaylı bir şekilde yaklaşmış ve gerektiğinde ders verir nitelikte cümlelerle karşılık vermişlerdir. Bu yayınlar arasında özellikle Türkçe hassasiyeti bakımdan *Diyojen, İbret (İbretnümâ-yı Âlem), Hayâl, Latîfe, Meddâh, Letâif-i Âsâr* ön plana çıkmaktadır. Yazımızın amacı, bu gazetelerde ortaya konan Türkçe hassasiyetini göz önüne sermektir. Adları geçen mizah gazetelerinden alıntılar yapılarak, o dönemde Türkçeye kıymet vermeyenlerle nasıl alay edildiği ve onların ne şekilde küçük düşürüldüğü açıklanacaktır. Bu açıklamalar, mizah gazetelerinden örnekler eşliğinde yapılacak ve böylelikle 1870'li yıllarda basındaki Türkçe hassasiyeti ortaya konacaktır. Gazeteler tarafından yapılan eleştirilere bakıldığında, özellikle dönemin alafrangalaşmış kişilerine tepki gösterildiği görülür. Yüzünü tamamıyla Batı'ya dönmüş ve kendi değerlerini unutmuş bu kişiler Fransızcaya fazlasıyla değer verirler. Mizah gazeteleri ise bu derece bir yabancılaşmaya karşıdır. Türkçe kelimeler kullanmak yerine, özellikle Fransızcalarını tercih etmek, o dönem alafrangalarında bir modadır. "Şık" ve "sivilize" olarak adlandırılan bu kimseler, Türkçenin kıymetini bilmedikleri gibi, Fransızca söyledikçe medeni olduklarını da zannederler. Mizah gazeteleri, böyle insanları alay konusu yapmak için çeşitli türlere başvurmuşlardır. Kimi zaman bir muhavere ile onlarla alay edilirken, kimi zaman da özellikle şiir kaleme alırlar. Bu tip şiirler alay yollu olduğundan, aynı zamanda birçok Fransızca kelimeyi de içerir.

1870'li yıllarda Türkçe açısından bir başka sorun ise aşırı derecede ve gereksiz yere Arapça-Farsça kelime kullanarak konuşan insanlardır. Mizah gazeteleri, bu kişilere de kayıtsız kalamamış, onları eleştirmek için alaylı muhavereler yayımlamışlardır. Anlaşılmaz kelimelerle konuşanların yanı sıra, o dönemde bazı okullarda Türkçe eğitimi sorunu yaşandığını yine bu yayınlardan öğrenmekteyiz. Bu dönemde Türkçe açısından sıkıntıların yaşandığı bir başka alan ise ulaşımdır. Özellikle, yabancı şirketler tarafından işletilen ulaşım araçlarının tarifelerinde Türkçe kullanılmaması, halkın mağdur olmasına sebep olur. Mizah gazeteleri bir taraftan bu şirketleri eleştirirken, diğer taraftan da dile yeni giren yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarını bulmaya ve bunları öğretmeye gayret ederler.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Gazete, Türkçe.

• • • •

Makale geliş tarihi: 18.10.2017 • Makale kabul tarihi: 01.12.2017

Sensitivity of Turkish Language in First Period Humor Newspapers

Derya Kılıçkaya, ***Ph.D***
Lecturer
Kocaeli University
Department of Turkish Language
derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr

Abstrat
The first humour newspapers, which were published in Istanbul in 1870s, cared for Turkish language and they took up a position when it was necessary. They made fun of those people who tried to ruin the Turkish language and didn't appreciate them. Moreover, they responded those people with didactical sentences. Among these newspapers; *Diyojen, İbret* (İbretnümâ-yı Âlem)*, Hayâl, Latife, Meddah, Letâif-i Âsar* step forward in terms of being sensitive about Turkish .The aim of our article is to display the views of these newspapers on the Turkish language. By quoting from these newspapers, the way they made fun of people who didn't appreciate Turkish will be revealed.Thus,we will prove that the press of 1870s defended Turkish language. Most of the criticisms were aimed at people who tried to live like an European person. These people adored western culture and French language. Furthermore, they forgot their own core values and thought using French words instead of Turkish ones will increase their popularity, culture level. These people were called "chic" or "civilised". However,the first humour newspapers were definitely against of this kind of alienation. The newspapers used every possible literary genre in order to make fun of them. Sometimes this happened with a dialog which riducules them and sometimes with a poem which is about them. Also, those poems include a great deal of French words due to its goal to riducule.

Another dilemma for Turkish language in 1870s is the people who use too many Arabic-Persian words in their speech. The first humour newspapers didn't treat them much differentl . They published ironic dialogs to criticise these people. Also,according to the newspapers, some of the schools were having trouble in teaching Turkish.

In this era,transportation was another area which was having some serious problems about usage/disusage of Turkish. Especially, the disusage of Turkish in the schedules of the public transports that were operated by foreign companies caused public to be aggrieved. While humour newspapers were critisizing these companies, they endeavoured to find Turkish equivalents of the new loanwords. Moreover they tried to teach these equivalents to public.

Key Words: Humour, Newspaper, Turkish.

• • • •

Article arrival date: 18.10.2017 • Article acceptance date: 01.12.2017
Maltepe University Faculty of Communication Journal • © 2017 • 4(2) • bahar/spring: 18-30

GİRİŞ

Tarihimize bakıldığında, Türkçe hassasiyetine sahip olan pek çok kişinin var olduğu görülür. Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Türkçecilik kavramını şöyle açıklar: "Türkçecilik Türk dilini sevmek, onun büyüklüğüne ve üstünlüğüne inanmak, varlığını korumak, onu başka dillere karşı müdafaa etmek, sadeliğini sağlamak ve kudretli bir edebiyat dili haline getirmek demektir." (Timurtaş 1981: 81) İlk yazılı eserimiz Orhun Kitabeleri'nden itibaren Türkçecilik yapılmış ve dilimizin büyüklüğünün\ kudretinin farkına varılmıştır. Tanzimat devrinde ise dilimize sahip çıkan aydınların arttığı bilinmektedir. 1870'li yıllara gelindiğinde aydınlar, Türkçeye dair fikirlerini dönemin gazetelerine yazdıkları yazılarla açıklamışlardır. 1870'li yıllarda, sadece günlük siyasi gazetelerde değil, aynı zamanda dönemin mizah gazetelerinde de Türkçe hassasiyetine sahip yazılar görülür. 1870-1877 arasında yayımlanan ilk dönem mizah gazetelerinde yer alan kimi metinler, o dönem mizah basınının da Türkçeye kayıtsız kalmadığını göstermektedir. Bu durumu, gazetelerin Abdülaziz devrinde çıkmış olmaları ile açıklayabiliriz; çünkü Abdülaziz döneminde gazetecilik yapanlar, Türkçeyi halkın anlayabileceği bir seviyeye getirmişlerdir.[1] Bu yazının amacı, 1870'li yılların mizah gazeteleri ekseninde o dönemdeki Türkçe hassasiyetinin ne boyutta olduğunu ortaya koymaktır. Dönemin mizahî metinlerinde, "Türkçe nasıl korunmaya çalışılmıştır, Türkçe karşıtları ile nasıl alay edilmiştir?" sorularına cevap bulmaya çalışacağız.

ALAFRANGA TİPLER VE TÜRKÇE

Diyojen gazetesinin ikinci nüshasında yer alan bir yazıda, Gedikpaşa\ Osmanlı Tiyatrosu sahibi tebrik edildiği gibi, tiyatro ile ilgili birtakım endişelerden de bahsedilmiştir. O dönemin alafrangaları olan "sivilize"ler, sürekli Fransızca konuştuklarından dolayı, tiyatro konusunda da Fransız Tiyatrosu'nu[2] tercih ederler. Bu tercihten dolayı rahatsızlık duyan gazete, bu kişilerin yerli mahsullere yönelmesini talep eder; fakat bu konuda da umutsuzdur. Sivilizelerin, Fransızca ve Fransız sevdasından vazgeçecekleri yoktur. Bu durumda, Güllü Agop'u[3] uyarma gereği duyan *Diyojen,* tiyatro sahibine şöyle seslenir:

> "*Ey Agop Efendi.[4] Sen bu sivilizelerden bir şey bekleme. Minnet altında kalırsın. Arzularına*

1 "*Sultan Abdülaziz dönemi gazete ve mecmuaların çeşitliliği ile bunların sosyal-siyasi meselelere verdiği önemle Osmanlı tarihinde ayrı bir yere sahiptir. Abdülaziz'in halkla ilişkilerinin çerçevesini gösteren etkinliklerden biri de özel gazete ve mecmualara verdiği destektir. Onun zamanında daha önce görülmedik bir şekilde matbuata hareketlilik geldiğini görürüz. Aynı şekilde 1862'de basın işleriyle ilgilenmek üzere Matbuat Müdürlüğü, Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuştur. 1864'te de Matbuat Nizamnamesi yayınlanır. Bu kanunlar gazetelerin ne şekilde çıkacağını denetlerler. Daha önce, II. Mahmud'un emriyle çıkmaya başlayan gazete, ağır dili ve bazı imkansızlıklar sebebiyle halkın genelinin istifade edebileceği içerikten yoksundur. İlk gazete olan Takvim-i Vekayi'nin yazarlarının pek çoğunun ilim adamı veya devlet kalemlerinden gelmesi dolayısıyla dili ağır ve ağdalıdır. Bu durum Sultan Abdülaziz döneminde değişmeye başlamıştır. Ahmet Midhat Efendi,*
Namık Kemal, Menâpirzâde Nuri, Ebuzziya Tevfik, Kemâlpaşazâde Said, Şemseddin Sami ve Basiretçi Ali Efendi gibi daha çok halka yönelik gazetecilik yapan, eserler yayınlayan edebiyatçıların sayesinde Türkçe halkın anlayabileceği bir seviyeye gelmiştir." DİKME, Hüseyin (2012) "Osmanlı'da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergis***i,** Cilt 5, S. 21, Bahar, s. 300.

2 *İstanbul'da yapılan ilk tiyatro binası, Palasi de Crystal adıyla da bilinen, eski Fransız Tiyatrosu'dur. Binanın kesin yapım tarihi bilinmemekle beraber, kuruluşunun Abdülmecit devrinin ilk yıllarına rastladığı sanılmaktadır. Metin And, bir Cenevizli tarafından, 18. yüzyılda Galata'da bir tiyatro açıldığını, bu tiyatronun 1827 tarihinde Beyoğlu'na taşındığını ve bu tiyatronun da Fransız Tiyatrosu olabileceğini söylemektedir. Binanın 1831 tarihli Beyoğlu yangınından evvel var olduğu, bu yangından sonra da onarılarak yeniden hizmete girdiği bilinmektedir.*" PEKMAN, Yavuz, 2011, *Geleceğe Perde Açan Gelenek Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları II, (Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş ve Çevresi),* **İstanbul,** YKY, s. 29.

3 "*1840'ta İstanbul'da doğan Osmanlı dönemi tiyatro oyuncusu, yönetmeni ve Türk tiyatrosunun kurucularından olan Ermeni asıllı Agop Vartovyan, 'Güllü Agop' olarak tanınır; sonraları Müslüman olarak 'Mehmet Yakup' ismini alır.*" HIZAL, Selda 2012, **İstanbul'un 100 Sahne Sanatçısı, İstanbul,** İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A:Ş. Yay.,

4 "*Güllü Agop, bir Osmanlı vatandaşı olarak öncelikle Türkçe temsillere, Türk seyircisine, Türk yazarlarına önem veriyordu. Ama ayrıca içinden çıktığı Ermeni topluluğuna, Ermeni basınına, Ermeni seyircisine ödevleri vardı. Ve en önemlisi sanatçı*

hizmet etme. Lanet altında kalırsın. Senin tuttuğun yolun ef'âl ü âsârından değilse, akvâl ü etvârından tiyatro maksadına hizmet olduğunu anlayanlar sana yardımdan geri durmazlar. Âlî-himmetler, hizmetlerini kimseye sormazlar. Sen devam u gayretten geri durma. Sivilizelerin iânesini ruyâda görsen bile hayra yorma. Sana imtiyaz ihsân eden bab-ı ma'delet-meâba git. Oraya arz-ı hâcet et. Hâcetin revâ olur. Ümîdin yerini bulur." (Diyojen 1870: 4)

Bu yazı, ikinci nüshada karşımıza imzasız çıkmış olsa da, 168. nüshada yayımlanan başka bir yazıdan, sahibinin Ali Beyefendi olduğunu anlıyoruz.

1870'li yıllarda yaşayan kimi gençlerin Türkçeye karşı olumsuz bakışları, Türkçeyi önemsemeyişleri ilk dönem mizah gazetelerince ele alınmıştır. Özellikle, yüzünü Batı'ya çevirmiş ve yanlış Batılılaşmış gençlerde bir Türkçe özensizliği söz konusudur. Onlar için önemli olan tek dil Fransızcadır.[5] Öyle ki Türkçe bilmeseler dahi olur. "Şık" adı verilen bu genç beylerin ve onlardan daha yaşlıca olan "sivilize"lerin Türkçeye bakış açısı *Hayâl*'de şöyle dile getirilir: "*Şık Fransızca söyler. Sivilize Fransızca bilir. İngilizce bilen adam ne şık olabilir ne sivilize. Şık dâimâ* Beyoğlu'nda gezer. Sivilizenin ise hareminin masârif defterlerini Beyoğlu tuhafçıları ayağa getirir. Şık Türkçe bilmese de olabilir. Lakin sivilize hem Türkçe bilmeli hem Fransızca." (Hayâl 1874: 1-2) Şıklar, bilmemelerine rağmen, Fransızca konuşmaya çalıştıkları için, gerçekten gülünç bir hâldedirler. Şıkların Türk olmalarına ve ana dillerinin Türkçe olmasına karşın, Fransızcaya karşı bu hayranlıkları, *Meddah* gazetesi tarafından sert bir şekilde eleştirilir. Ancak gazete, eleştirisini muhavere içerisinde yaparak, şıklara güzel bir ders vermeye çalışmıştır:

"*Şık- Efendim geceleri ne ile okupe oluyorsunuz?*

Gazeteci-Türkçe ne demek istiyorsunuz?

Şık- Yani ne ile meşgûl oluyorsunuz?

Gazeteci- Ha… Gazete okumakla…

Şık- Aman efendim benim için dünyada jurnal mütalaasından büyük belle riz olamaz. Hele finans üzerine yazılmış artikılileri beni pek edmirili ediyor.

Gazeteci- Allah aşkına ne demek istiyorsunuz?

Şık-Efendim sizin rarınız nedir?

---

kadrosu çoğunlukla Ermeni olduğundan, onları tiyatroda tutabilmek için Ermenice temsiller vermek zorundaydı. Bu iki değişik kültürü yanyana yürütmek, ikisini eşit değerde tutmak tam bir denge ustalığını gerektiriyordu; Güllü Agop bu ustalığı gösterebilmiştir. Ancak Türk kesimi çalışmalardan hoşnut olmakla birlikte, Ermeni kesimi hep Güllü Agop'a ve Osmanlı Tiyatrosu'na düşman gözüyle bakmıştır." AND, Metin 1976*, "Osmanlı Tiyatrosu" Kuruluşu-Gelişimi-Katkısı***,** Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.,s. 10.

5 "*Türkler arasında, bilim dili olarak Arapçanın yerine, Fransızca o dönemin tâbiri ile 'Frenkçe'nin etkili olmaya başlaması, 1826 sonrasındadır. Şunu hemen belirtelim ki 1826 öncesinde de Türkler arasında 'Frenk' dilini bilenler hiç de az değildir. Fakat, doğrudan padişahtan kaynaklanan bir ayrı itibâr kazanma, bu sırada başlamıştır. Bu dönemde Fransızca bilen Türklerin, bu kavramı, 'civilisation'u bildikleri, Avrupalılarla sohbetlerinde kullandıkları da görülüyor. Ama Türklerin çoğunluğu için durum meçhuldür. Sezildiği kadarıyla, 1830'lu yıllarda 'sivilizasyon' kavramının kullanıldığı her defada bu kavramın izah edilmeye çalışılması, bunun çoğunluk tarafından bilinmediğini gösterir.*" BAYKARA, Tuncer, (1991) " 'Nizam', 'Tanzimat' ve 'Medeniyet' Kavramları Üzerine", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler) 25-27 Aralık 1989,* Ankara, s. 64.

Gazeteci- Efem… Rar ne oluyor?

Şık- Yani sıfatınız…?

Gazeteci- Gazetecilik…

Şık- Öyle ise prononse ettiğim mevleri niçin anlamıyorsunuz?

Gazeteci- Prononse ettiğiniz mevleri anlıyorum. Fakat Türk olduğunuz hâlde, Türkçeyi Türkçe olarak söylemediğiniz için anlamayı haddime yakıştıramıyorum." (Meddah 1875: 2)

Şıklar hakkında yazılmış bir şiir ise 23 Mayıs 1875 tarihli *Letâif-i Âsâr* nüshasında karşımıza çıkar. "Şık Beylerin Sitayişi" başlığı altında verilen şiirde, özellikle Fransızca kelimelere yer verilerek, şıkların konuşmaları ile alay edilmeye çalışılmıştır. Şiirin en önemli özelliği ise içinde şerhinin; yani açıklamasının bulunmasıdır. Her beyitten sonra, şiirde geçen Fransızca kelimelerin manası verilerek, okuyucuya kolaylık sağlanmıştır. Şerhin bir diğer amacı ise şıkların ne kadar yabancılaşmış olduklarını ortaya koymaktır. Şiir, 1875 yılının gündelik hayatında sık kullanılan Fransızca kelimeleri vermesi bakımından da önemlidir:

"*Gezemez şık bey olan baston ile (bonjor)suz*

Sıkılır canı eğer kalsa iki gün (kur)suz

Fransızca lugatların şerhi

(Bonjor) Bir nev palto olup etekleri kıçından yukarıdır

(Kur) Şıllıklara arz-ı muhabbet etmektir.

Seyrde koltuğuna nâz ile alsa (madama)

Der madam ah n'olur olsa başımda (panama)

(Madama) malum

(Panama) bir nev hasır şapka

Madam anlayamayıp der ise (kes köse koman)

Şaşırıp şık diyecek yerde (mon anj) derse (mon an)

(Kes köse koman) ne söylüyorsun makamında

(Mon anj) Benim meleğim (mon an) benim eşeğim

İşitenler bu muhabbetleri derler (bravo)

Şıkın ol dem sesini kesse gerek bir iki (tu)

(Bravo) aferin makamındadır

(Tu) öksürük

Şimdi şık mektebi (Bonmarşe) (Filib)le (Valori)

Çarşının onlar için kalmamış eski (valörü)

(Bonmarşe) (Filib) bu isimler malum

(Valörü) kıymet değer manasına

Şıkların ağzına lâyık dejune vakti (boku)

Kahvesinde Filib'in (janbon) ile taze (kato)

(Boku) Çok manasına

(Janbon) Lahm-ı hınzır (kato) börek

Orada eyleseler birbirine (rankonter)

Âşinâlıklar ederler ki usûle (konter)

(Rankonter) tesadüf manasına

(Konter) muhalif

Üdebâdan geçinir her birisi bir (doktor)

Bu bilişle olamazlar dahi bir (kondüktör)

(Doktor) âlim manasına

(Kondüktör) omnibüs arabacısı manasına

Ya o nazlı yürüyüş ol nene çeşm (miyob)

Yosmalık şıklar için (Mir)de biçilmiş bir (rob)

(Miyob) za'f-ı basar

(Rob) kaftan manasına

Kaba derler bize ol yosma edâlar (sandut)

Bizi inceltemedi şıkları incelten (rut)

(Sandut) şüphesiz

(Rut) tarik

Bir mükemmel şık için lâzım olan şey (Truva)

Ele baston, göze gözlük, kola şıllık (madama)

(Truva) üç

Ya o şıllık olanı neyleyelim her (dimanş)

Koluna takmak için şıkları mânende-i (manş)

(Dimanş) yani pazar günü

(Manş) câme ve elbisenin kolu

Araba ile Beyoğlu'nda eder durmaz (tur)

O guguklu hotozu sallar eder şıklara (kur)

(Tur) dolaşıp gezmek

(Kur) arz-ı muhabbet

Yosma-cazım der iken şık beye ettin beni (fu)

Arabacı şıka der kaç bizi etme (makru)

(Fu) divane manasına

(Makru) yol gösterici manasına

İşitince seyisin bu sözünü ol (joli dam)

Der ki bakma bu barbara sakın kızma (mon am)

(joli madam) güzel hanım manasına

(Mon am) benim canım demek

Çalabım razı, beyim razı buna ben (kontan)

Derim avdette sab aylığını ona (vatan)

(Kontan) memnun manasına

(Vatan) yıkıl git manasına

Der o şıllık hanıma şık bey o dem (mil mersi)

Der hanım (padekva) şık bey dahi (mersi mersi)

(Mil mersi) bin teşekkür demek

(Padekva) yani teşekküre değmez.

Ayrılırken tutuşup el ile derler (adiyö)

(Adiyö monşer ami) (Ma şer ami san zadiyö)

(Adiyö) veda manasına

Elveda benim kıymetli dostum. Veda etmeyerek ayrılalım muhibbem

Ayrılırlar o zaman sonra olurlar hemdem

Arabacı kovulur sonra kim alır bilmem

Vah şıklar darılıp şimdi bize hiddet eder

Her biri başın alıp gayri Beyoğlu'na gider

Medeniyet beyidir beylerimiz doğrusu ya

Ne kadar medh ü senâ olsalar azdır hayfâ

Hele yaz mevsimi şıllıklar olup da (amazon)

Çevirirler güzel at üzerinde (helezon) (Letâif-i Âsâr 1875: 3-4)

Şiirde geçen Fransızca kelimelerin bir dökümünü yaparsak, şu liste ile karşılaşırız:

cour (kur), madame (madama), panama(panama)-hasır şapka, mon (mon)-benim, ange (anj)-melek, âne (an)-eşek, bravo (bravo)-aferin, toux (tu)- öksürük, Bonmarşe bir mağaza, Filib- bir kıraathane, valeur (valör)-değer, beaucoup (boku)-çok, jambon (janbon)-domuz butu, gâteau (gato)-çörek, rencontre (rankontr)-tesadüf, contraire (kontrer)- muhalif, docteur (doktör)-doktor, conducteur (kondüktör), myope (myop), robe (rob)-entari, sans doute (san dut) şüphesiz, route (rut)-yol, trois (trua)-üç, dimanche (dimanş)-pazar günü, manche (manş)-elbise kolu, tour (tur), fou (fu)- divane, joli (joli)- güzel, âme (âm)-can, adieu (adiyö)-veda, sans (san)-sız eki, content (kontan)-memnun, vat+en!-yıkıl!, mille (mil)-bin, merci (mersi)-teşekkür, amazone (amazon)- binici kadın. (Öngel 1976; Tuğlacı 1968)

1870'li yılların İstanbul insanı arasında sadece Fransızcayı baş tacı edenler yoktu. Diğer tarafta ise Arapça ve Farsçaya kıymet verip, bu dillerden gelen kelimelerle konuşanlar da vardır. Bu durumun mizahi bir eleştirisi ise *Meddah*'ta yapılır. 1870'li yılların kayıkçıları, dönemin aydınları gibi mektep-medrese görmediklerinden,

çoğunluğu okumamış kesimdendir. Kayığa, okumuş\aydın bir müşteri bindiğinde ise kayıkçı ile yolcu arasındaki muhavere dikkat çekici boyutlara gelebilmektedir. Hele ki müşteri, dönemin kâtiplerinden ise, yani günlük konuşmasının içinde bile bol miktarda Arapça-Farsça sözcük var ise, o zaman ortaya komik diyaloglar çıkabilmektedir:

> "*-Bir Kâtib ile Bir Kayıkçı Beyninde Muhâvere-*
>
> *Kâtib- Müsta'cel bir işim olduğundan köprüye bir ayak evvel yetişmek için teşmîr-i sâk-i ihtimâm etmenizi isterim.*
>
> *Kayıkçı- Şimşirden saat mi istersin?*
>
> *Kâtib- Hayır! Köprüye çabuk varabilmek için dermiyân-ı dâmen-i himmet olmanızı talep ediyorum.*
>
> *Kayıkçı- Köprüde mi?*
>
> *Kâtib- Ne?*
>
> *Kayıkçı- O dediğin değirmen…*
>
> *Kâtib- Yok be canım! İşim var. Köprüye çabuk yanaşmaya çalış diyorum.*
>
> *Kayıkçı- Ha… Öyle ise anladım. Peki."* (Meddah 1875: 2)

Yukarıdaki diyalog, bize Karagöz ile Hacivat arasındaki muhavereleri hatırlatmaktadır.

OKULLARDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Mektepler içerisinde ayrı ve özel bir yeri olan "Mekteb-i Sultanî" de mizah gazetelerince ele alınmıştır. *İbret* gazetesinde karşımıza çıkan bir diyalogdan, 1870'li yıllarda Mekteb-i Sultanî'nin; yani Galatasaray Lisesi'nin durumunu anlamak mümkündür. Anlaşıldığı kadarı ile bu mektep, Türkçe öğretimine gereken önemi vermemektedir. Yabancı kökenli bir okul olması nedeniyle, Türkçe dışındaki dillere daha çok kıymet verilmiştir:

> "*-Sinyor bu çocuk senin mi?*
>
> *-Evet efendim benim.*
>
> *-Mektebe gidiyor mu?*
>
> *-Gidiyor ama canım efendi affedersiniz size bir şey suâl edeceğim. Ben bu çocuğu Türkçe öğrensin diye Mekteb-i Sultanî'ye koydum. Şu kadar da para verdim. İki sene oldu hâlâ Türkçe iki lakırdı edemez niçin?*" (İbret [İbretnümâ-yı Âlem] 1872 :4)

Böylelikle, bu mektebin eğitim anlayışı gazete tarafından eleştirilmiş olur. Sinyor şeklinde hitap edildiğine

göre, çocuğunu bu okula Türkçe öğrensin diye gönderen veli bir İtalyandır, ancak çocuğu yanlış okula göndermiştir.

ULAŞIMDA TÜRKÇE

Şimendifer idaresinin ilanlarda gösterdiği bir "tuhaflık" ise saatleri alafranga düzene göre yazmasıdır. Bu durum alafranga saati bilmeyen müşterileri güç duruma sokmakta, hatta şimendifere binememelerine sebep olmaktadır. İlanlardaki saat düzensizliğine dair yazılmış olan aşağıdaki muhavere ise durumu apaçık gözler önüne serer. Hareket saatlerinin alafranga yazılması, vatandaşı çileden çıkarır ve tepki göstermelerine neden olur. Bir İstanbullu, "Türk memleketinde doğdum, Türküm ve Türkçeden başka bir şeye aklım ermez!" diyerek Türkçe hassasiyetini gösterir:

MUHAVERE

-Efendim şu demiryol arabaları doğrusu ahâliye çok suhûlet verdi. Değil mi?

-Ne demek elbette!

-Nasıl, bu yaz Florya ve Makriköyü filana gittiniz mi?

-Hayır efendim gidemedim.

-Acayip! Rumeli ve Anadolu için ayrı ayrı demiryol arabaları var iken hiç durulur mu? Meğer ki bir mani-yi kavî ola!

-Hayır mani filan yok gidemedim! Ne vakit bir mevkife gitmiş isem katarı hareket etmiş buldum.

-Demek ki katarı bulamadığınız için bir mahalle gidemediniz öyle mi?

-Evet öyle ya?

-Lakin bu tuhaf! Gazetelerde, varakalarda kocaman yazılarla Rumeli demiryolu ilânâtını hiç görmediniz mi?

-Gördüm ama ne faydası var! Bir şey anlayamıyorum ki… Mesela sabah akşam vakt-i hareketleri pek de anlaşılmaz bir sûrette göstermişler! Saatleri alafranga yazmışlar! Ben alafrangayı bilmem. Türk memleketinde doğdum, Türküm, Türkçeden başka bir şeye aklım ermez!

-Vâkıa hakkınız var! Herkes alafrangadan, alafranga saatten anlamaz. Bakınız zât-ı âliniz de anlamıyorsunuz. Fakat o saatleri anlamak kolay şeydir. Bir bilenden sorulsa bir kerede öğrenilir.

-İyi ama demiryol arabasına binip para vereceğim diye alafrangalık öğrenmeye ne mecbûriyet var? O arabaların işletici kumpanyaları alafrangalığı bırakıp da Türkçe öğrenseler, saatleri Türkçe yazsalar olmaz mı?

-Niçin olmaz? Şu kadar var ki alafranga saatlere saat-i zevâlî derler, fence doğrudur. Onun için o saati kullanıyorlar.

-Güzel! Lakin efraddan bir adam saat-i zevâlî, saat-i gurûbîyi, fenni filanı ne anlar? Düzce babasından gördüğü Türkçe saati bilir. Bunun için İstanbul'da işleyen arabalar, vapurlar saat-

lerini Türk saati yapmak lâzım gelir. Hem baksanıza Şirket vapurlarının saatleri nasıl?

-Oraları öyle! Ama belki başka bir sebep de vardır…

-Sebebe aklım ermez!

-Her ne ise biz bahsi unuttuk. Murâdımız Florya filana gitmediğinizi sual idi. Hâsılı gitmediniz, gezmediniz ha?

-Hayır efendim gidemedim…" (Latife 1874: 2-3)

Türk memleketinde yaşayan ve Türkçeden başka dil bilmeyen kişi, kendisine zorla alafrangalık öğretilmeye çalışılmasından son derece şikâyetçidir. Demiryolu kumpanyasını işleten kişilerin Türkçe öğrenmek zorunda olduklarını ve dolayısıyla Türkçe yazmaları gerektiğini belirten İstanbullu, bir hayli öfkelenmiştir. Demiryolu taşıtını halk kullanır, halk ise babasından öğrendiği Türkçe saati bilir, başkasını bilmez. Dolayısıyla, halka göre davranmak gerekir.

Tünelin İstanbul'da çalışmaya başlamasıyla birlikte, ismiyle ilgili birtakım sıkıntılar da ortaya çıkar. İlk dönem mizah gazeteleri, çoğu zaman "tünel" kelimesi yerine, "delik"i kullanmayı tercih etmişlerdir. "Tünel" kelimesinin kullanılmaması gerektiği, *Hayâl* tarafından da savunulmuştur:

"*Bir vakitten beri Türkçe gazetelerde Galata'dan Tekke'ye tünel yapılacağı ve muahharan dahi yapılıp, hitam bulduğu hakkında birkaç bendler ve îlânlar görmekteyiz. Ancak bu tünel tabirinden murâd ne olduğunu merak ederek Kâmûs'a, Burhân'a, Ferheng'e, İhtira'ya, Lehçe'ye, Lugat-i Osmanî'ye hülasa gerek Arabî, gerek Fârisî ve gerek Türkî lugatların kâffesine müracaat ettik, tünel lugatını bulamadık. Ayıp değil a- bulan olur da haber verirse bizi meraktan kurtarmış olacağından memnun olur ve teşekkür ederiz- nihâyet nasıl şey olduğunu re'ye'l-ayn görmek için Galata'ya geçtik. Burada tünel varmış diye sorduk. Bize Gavan'un açtığı deliği gösterdiler. Hâlbuki bu deliğin asıl ismi şehir altından mürur eden demiryol manasına (metropoliten[6] railway) olup hatta gerek taraf-ı hükûmetten verilen imtiyazda ve gerek mezkûr kumpanyanın neşrettiği hisse senedâtında metropolid ismiyle yâd olunduğu hâlde bizim gazetelerimiz acaba bu deliğe tünel nâmını nereden vermişler.*" (Hayâl tarihsiz :3)

"Tünel" kelimesinin dilimize nereden geldiğini anlayamayan gazete, kendisinin Türkçe "delik"i kullanacağını okuyucularına duyurur.

SONUÇ

1870'li yıllarda yayımlanan ilk dönem mizah gazetelerinde, Türkçe hassasiyeti içeren metinler bulmak mümkündür. Bu metinlerde, kimi zaman doğrudan Türkçecilik yapılırken, kimi zaman da bir şiir veya muhavere araç olarak kullanılmıştır. İncelediğimiz yazılardan bazılarında ciddî ve sert eleştiriler yer alırken, bazısında da alay yollu ifadeler bulunur. Özellikle söz konusu, dönemin şık ve sivilize diye tabir edilen alafrangalaşmış kişileri olduğu zaman gazeteler, mizahî birer yayın olmanın da gereği olarak alaya başvurmuşlardır. Şık beylerin Fransızca sevdaları, bu gazeteler tarafından hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır. Ancak, bu kişileri muhatap olarak da görmezler; yani doğrudan onlara seslenmek yerine eleştirilerini kurmaca muhavereler üzerinden yapmışlardır. Bu genç beylerin, Türk olmalarına karşın Türkçeden bu kadar uzak olmaları, mizah gazetelerini endişelendirir. Şıkların konuşmaları ile alay etmek için türlü türlü yollar bulan mizah gazeteleri,

6 *'Tünel' olarak da ifade ediş biçiminde kullanılmakta olan 'metro' sözcüğü, Yunanca 'ana' anlamındaki 'meter' ile 'kent' anlamındaki 'polis' sözcüklerinden türetilmiş olan, Fransızca 'Metropolitain' (ana kent) sözcüğünün kısaltılmış biçimiydi. Genellikle araç trafiğinin yoğunluğu nedeniyle büyük şehirlerde ortaya çıkan zaman ve enerji kaybını ortadan kaldırması çabası içinde, yoğun yerleşim merkezi alanlarında yer altında tüneller açılarak buralara ray döşenmesi ve bu raylar üzerinde de trenler işletilmesi suretiyle daha rahat bir ulaşımın sağlanması yoluna gidilmişti ki, bu da 'Metropoliten Demiryolu' ya da kısaca 'metro' olarak adlandırılan yeni bir ulaşım türünü ortaya çıkartmıştı.*" KAYSERİLİOĞLU, R. Sertaç, 2011 *Osmanlı'da Ulaşımın Serüveni I,* **İstanbul,** İETT, s. 214.

şiire de başvurmuş ve onları bu şekilde küçük düşürmeye çalışmışlardır. Onları anlatırken, konuşmalarından da örnek vermek durumunda kalan gazeteler, böylelikle 1870'li yıllarda günlük dilde en çok hangi Fransızca kelimelerin kullanıldığını da bize göstermiş olurlar. Fransızca sevdasına kapılmış şık ve sivilizelerin yanı sıra, Arapça-Farsça kelimelerle konuşan kalem efendileri de mevcuttur. Onları da alaya almaktan geri durmayan gazeteler, bu kişilerin halkın arasında iken düştükleri durumu yine kurmaca muhavereler eşliğinde dile getirirler. Bir başka eleştiri konusu ise dönemin Fransızca eğitim veren okulu Mekteb-i Sultânî'dir. Türkçeyi iyi öğrensin diye çocuğunu bu okula yazdıran babanın isyanı, hem komik hem de ilgi çekicidir. Ulaşımdaki Türkçe ise apayrı bir konudur. Özellikle demiryolu şirketinin sanki Türklere değil de Avrupalı milletlere hizmet ediyormuşçasına saatleri alafranga tarzda yazması, Türkçe kullanmaması yine bu gazetelerin tepkisini çekmiştir. Kurmaca bir muhavere ile ortaya ciddi eleştiriler koyan gazetenin, vatandaşın zor durumunu bu şekilde dile getirmesi, Türkçe hassasiyeti bakımından dikkate değerdir. Son olarak, "tünel" kelimesini beğenmeyerek, yerine Türkçe "delik" kelimesini kullanan mizah gazetesinin bu tutumu, Türkçecilik açısından değerlidir.

Kaynakça

AND, Metin 1976*, "Osmanlı Tiyatrosu" Kuruluşu-Gelişimi-Katkısı***,** Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.,s. 10.

BAYKARA, Tuncer, (1991) " 'Nizam', 'Tanzimat' ve 'Medeniyet' Kavramları Üzerine", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler) 25-27 Aralık 1989,* Ankara, s. 64.

DİKME, Hüseyin (2012) "Osmanlı'da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergis***i,** Cilt 5, S. 21, Bahar, s. 300.

*Diyojen***,** nr. 2, 1 Aralık 1870, (19 Teşrinisani 1286), s. 4.

Hayâl, nr. 73, 17 Haziran 1874, (5 Haziran 1290), s. 1-2.

*Hayâl***,** nr. 140, (tarihsiz), s. 3.

HIZAL, Selda 2012, **İstanbul'un 100 Sahne Sanatçısı, İstanbul,** İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yay.,

İbret (İbretnümâ-yı Âlem), nr. 51, 15 Ocak 1872, 4 Zilkade 1288, 3 Kanunusani 1287, s. 4.

KAYSERİLİOĞLU, R. Sertaç, 2011 *Osmanlı'da Ulaşımın Serüveni I,* **İstanbul,** İETT, s. 214.

*Latife***,** nr. 10, 24 Eylül 1874, (12 Eylül 1290), s. 2-3.

Letâif-i Âsâr, nr. 1, 23 Mayıs 1875, (17 Rebiülahir 1292), 10 Mayıs 1291, s. 3-4.

Meddah, nr. 2, 24 Şubat 1875, (18 Muharrem 1292), s. 2.

ÖNGEL, Baha (1976*), Fransızcadan Türkçeye (Telaffuzlu) Yeni Sözlük***,** Ankara, Öngel Kitabevi.

PEKMAN, Yavuz (2011), *Geleceğe Perde Açan Gelenek Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları II, (Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş ve Çevresi),***İstanbul,** YKY, s. 29.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1981), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı,* **İstanbul, Vilâyet Yay.**

TUĞLACI, Pars (1968)*, Büyük Türkçe-Fransızca Sözlük,* **İstanbul,** Pars Tuğlacı Yay.